Ruchliwość przestrzenna ludności w okresie przemian ustrojowych
Pod redakcją D. Szymańskiej, Toruń 1998

Elżbieta Grzelak–Kostulska
Marcin Hołowiecki
Daniela Szymańska
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

MIGRACJE STAŁE DO POLSKI W OKRESIE TRANSFORMACJI USTROJOWEJ

WSTĘP

Otwarcie w maju 1989 roku granicy węgierskiej zapoczątkowało całą serię historycznych procesów w krajach bloku wschodniego, które poprzez pierwsze wolne wybory parlamentarne w Polsce (VI 1989 r.), aksamitną rewolucję w Czechosłowacji (29 XII 1989), likwidację Muru Berlińskiego (9 XI 1989), obalenie dyktatury w Rumunii i w końcu, by wspomnieć najbardziej spektakularne wydarzenie, rozpad ZSRR (XII 1991) doprowadziły nie tylko do zmian na politycznej mapie Europy, ale dały początek zupełnie nowym zjawiskom w sferze zachowań przestrzennych ludności.

Koniec lat 80. i początek 90. to okres pojawienia się nowych trendów w obrębie ruchów wędrówkowych ludności w Polsce. Z jednej strony obserwuje się pogłębianie tendencji spadkowej w zakresie mobilności przestrzennej ludności, zarówno regionalnej, jak i wewnątrzwojewódzkiej oraz znaczne zmniejszenie wielkości emigracji stałej za granicę, z drugiej natomiast pojawia się na znacznie wyższą niż dotąd skalę napływ cudzoziemców.

Po raz pierwszy w powojennej historii naszego kraju mamy do czynienia ze znaczną dobrowolną imigracją, zarówno czasową, jak i stałą. Warto wspomnieć, że w latach 1989–1995 karty stałego pobytu otrzymało ponad 37,2 tysięcy obcokrajowców. Przyczyn tego zjawiska szukać należy w zróżnicowaniu dotychczasowych skutków transformacji społeczno–gospodarczej w Polsce i w krajach Europy Wschodniej. Odmienne tempo przemian podzieliło państwa Europy Środkowej i Wschodniej na obszary o zróżnicowanym poziomie życia, na stabilne i niestabilne politycznie, a co za tym idzie — na kraje o dużym i niskim stopniu ryzyka inwestycyjnego. Na tym tle Polska wyłoniła się jako atrakcyjny kraj zamieszkania i prowadzenia

działalności gospodarczej, zdolny przyciągnąć (nie tylko czasowo) coraz większą liczbę imigrantów.

Prześledzenie przebiegu procesów wędrówkowych ludności na danym obszarze w szerszym kontekście czasowym ma istotny wpływ na pełne zrozumienie aktualnych zjawisk. Osiedlanie ludności obcej w przeszłości może w pewnym momencie stać się czynnikiem przyciągającym współczesnych migrantów, dla których podjęcie decyzji o przemieszczeniu może być zdeterminowane faktem posiadania rodziny na danym obszarze, co odbierane jest jako pozytywne środowisko społeczne i źródło informacji o miejscu przeznaczenia. Odwrotny aspekt, czyli wyjazdy ludności, także nie pozostają bez znaczenia, m.in. z powodu występowania zjawiska migracji powrotnych. Powyższe względy skłaniają ku konieczności objęcia zakresem analizy nie tylko lat ostatnich, lecz również nieco wcześniejszych przedziałów czasowych.

Przedmiotem niniejszej pracy są migracje zagraniczne (stałe) do Polski ze szczególnym uwzględnieniem okresu po 1990 roku. Migracje zagraniczne, ich kierunki i rozmiar wiążą się z wieloma zjawiskami natury społeczno–demograficznej i ekonomicznej, zarówno w kraju „dawcy" jak i w kraju „biorcy". Na przykład skutki „drenażu mózgów" w przypadku nasilonej emigracji czy adaptacja imigrantów w nowym środowisku mają swoje konsekwencje zarówno dla ludności miejscowej, jak i napływowej. Wskazane powody świadczą o konieczności stałego obserwowania zmian w obrębie przemieszczeń międzynarodowych ludności, nie tylko w ujęciu globalnym, lecz również z punktu widzenia regionalnego.

STAN I STRUKTURA NAPŁYWU ZAGRANICZNEGO LUDNOŚCI

Rozpatrując zjawisko imigracji stałej do Polski począwszy od 1946 roku zauważamy pewne fluktuacje w natężeniu tego procesu. W latach 1946–1960 zwiększony napływ do Polski związany był z pierwszą i drugą fazą repatriacji, w latach późniejszych — sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych nastąpiło wygasanie ruchów imigracyjnych na poziomie 1,5 tys. rocznie. Radykalny spadek imigracji nastąpił w 1982 roku, co wiązać należy z echem stanu wojennego (1981). Jak wynika z rysunku 1 w zjawisku tym można wydzielić zatem kilka faz. Pierwsza 1946–1960, druga do 1990 roku i trzecia po 1990 r. Jak już wcześniej wspomniano, przedmiotem naszej analizy jest ostatnia faza imigracji po 1990 roku, gdyż od tego momentu obserwuje się wyraźne zwiększenie napływu cudzoziemców do Polski. Łącznie na stałe w latach 1990–1995 osiedliło się w Polsce ponad 35,1 tys. osób (rys. 1). Analizując napływ ludności z zagranicy można mówić o stałej eskalacji tego procesu. Wskazuje na to porównanie wielkości imigracji w kolejnych latach oraz fakt, że od 1989 roku do 1995 roczny napływ

wzrósł prawie czterokrotnie, odpowiednio z 2,2 tys. osób do 8,1 tys. Najwyższe (z roku na rok) tempo przyrostu imigrantów było w 1991 r., bowiem napływ w porównaniu z rokiem poprzednim uległ podwojeniu (z 2,6 tys. do 5 tys. osób). Prawie jednostajny wzrost uległ zakłóceniu jedynie w 1993 roku, jednakże następne lata potwierdziły obserwowaną wcześniej tendencję (rys. 1).

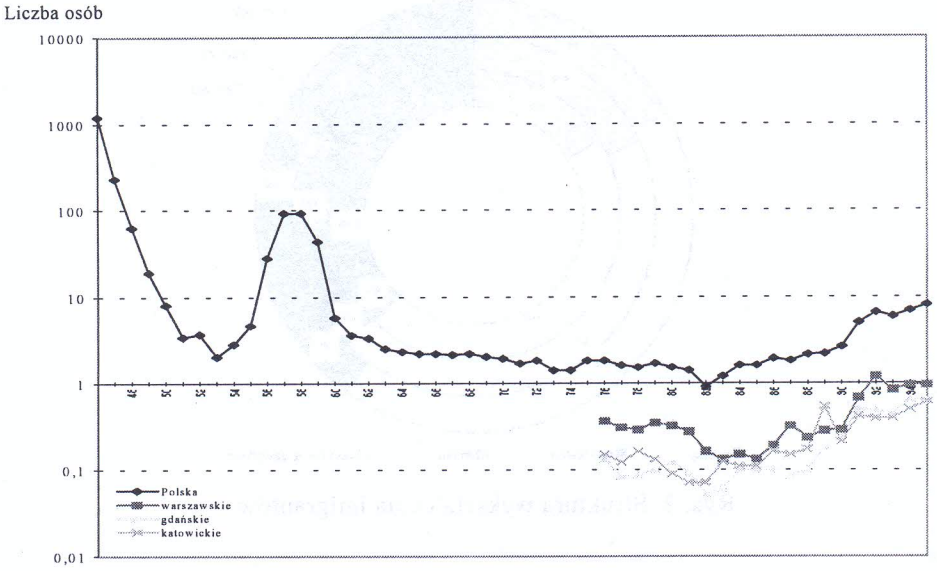

Rys. 1. Napływ imigracyjny do Polski w latach 1946–1995. Skala logarytmiczna

Porównując skalę imigracji w pierwszej połowie lat 90. z okresem między 1975 a 1990 rokiem można stwierdzić bardzo wyraźne różnice. W drugiej połowie lat 70. i w latach 80. średni roczny napływ nie przekraczał 1,5 tys. osób, podczas gdy po 1990 roku sięgał on około 6,5 tys. Należy również zaznaczyć, iż w okresie 1976–1988 (12 lat) na skutek osiedlenia się cudzoziemców przybyło w Polsce około 24 tys. osób, natomiast od 1990 do 1995 roku (6 lat) już ponad 32 tysiące. Ponadto po 1976 roku, przy niewielkiej skali napływu widoczna była tendencja, mimo pewnych fluktuacji, do ograniczenia rozmiaru napływu z wyraźnym minimum w 1982 roku (0,9 tys. osób). W kolejnych latach notowane były nieznaczne przyrosty (rys. 1).

Charakterystyczną cechą imigracji zagranicznej jest duża dysproporcja w skali napływu do miast i na wieś. Przeważająca większość cudzoziemców kieruje się do większych ośrodków, stąd na wsi jest to jedynie zjawisko marginalne. Od 1989 roku w miastach osiedliło się ponad 30 tys. cudzoziemców, co stanowi ponad 83% napływu w tym okresie, natomiast na wsi niecałe 7 tysięcy. Podobna proporcja utrzymywała się również w latach wcześniejszych.

W strukturze napływu do Polski (1991–1995) prawie połowę stanowią osoby z wykształceniem średnim (45%), dalej z wykształceniem wyższym (33%) i policealnym (7%). A więc prawie 85% imigrantów to osoby ze średnim i wyższym wykształceniem (rys. 2). Są to w ok. 80% osoby w wieku produkcyjnym, resztę stanowią dzieci poniżej 18 lat i osoby starsze powyżej 60 lat (rys. 3).

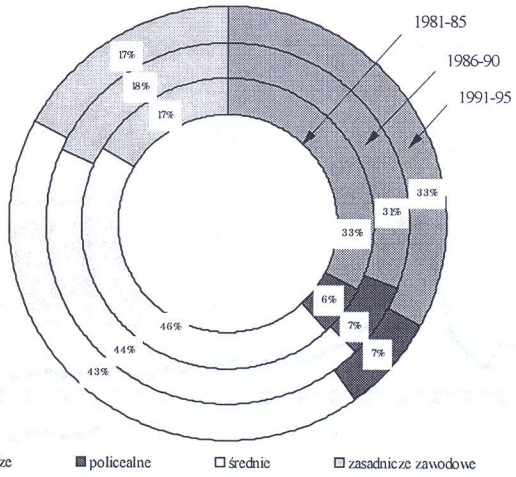

Rys. 2. Struktura wykształcenia imigrantów

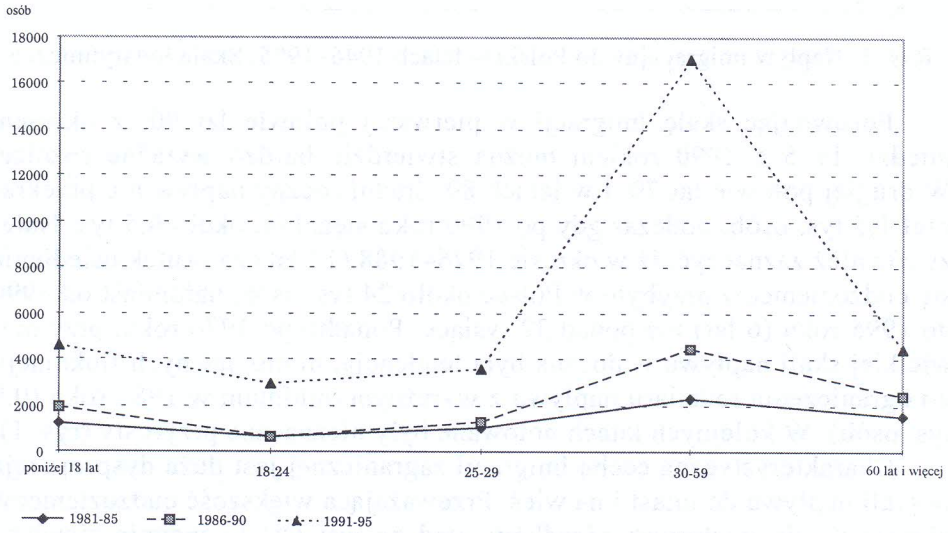

Rys. 3. Struktura wieku imigrantów

Proporcje pomiędzy liczbą kobiet i mężczyzn są prawie równe (55% mężczyzn i 45% kobiet), jednakże w ujęciu regionalnym, tj. wg kraju pochodzenia imigrantów, obserwuje się pewne zróżnicowanie. W strukturze

napływu według państw 65% stanowią osoby pochodzące z krajów europejskich i b. ZSRR, 22,5% cudzoziemcy z Ameryki Północnej oraz 8,6% łącznie z Azji i Afryki. Najwięcej osób przybywa z Niemiec (24,1%), z USA (16,2%) i byłego ZSRR (15%). Warto nadmienić, że wśród imigrantów z państw Europy Środkowej i Wschodniej (Ukrainy, Białorusi, Rosji, Bułgarii) przeważają kobiety (65%), zaś z państw Europy Zachodniej, Ameryki Pn., Afryki i Azji przybywają na stałe głównie mężczyźni (rys. 4). W odniesieniu do państw Europy Wschodniej i Środkowej wydaje się, że zwiększony udział kobiet związany jest z zawieraniem przez cudzoziemki fikcyjnych małżeństw z Polakami oraz z pracą w agencjach towarzyskich i lokalach rozrywkowych.

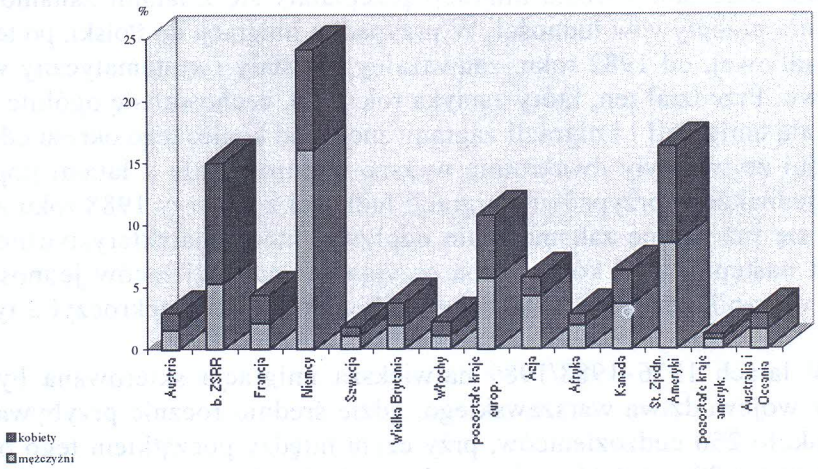

Rys. 4. Kraje pochodzenia imigrantów w latach 1990–1995

IMIGRACJA DO POLSKI — UJĘCIE REGIONALNE

Rozpatrując zagadnienie imigracji w szerszym kontekście wszystkich potoków migracyjnych (imigracji i emigracji) stwierdzić należy, że w latach 1976–1988/1989 imigracja do Polski cechowała się niewielkim wzrostem w przypadku miast i stagnacją na terenach wiejskich, natomiast wyraźnie rosła wielkość odpływu ludności z kraju, zarówno z miast jak i ze wsi, a dynamika tego zjawiska bardziej zaznaczała się na terenach miejskich. Przy czym znaczne ograniczenie skali przemieszczeń (zarówno przypływu jak i odpływu) odnotowano w latach 1981–1988 oraz w przypadku emigracji również w 1984 roku. Migracje tego okresu, ich kierunki, zasięg i dynamika miały swoje podłoże przede wszystkim w nieustabilizowanej sytuacji polityczno–ekonomicznej naszego kraju. Natomiast w latach 1990–1995 odnotowujemy pewne zahamowanie emigracji za granicę przy jednocześnie zwiększonych potokach imigracyjnych.

Przepływy zagraniczne ludności w latach 1976–1989 objęły prawie 400 tysięcy osób, z czego emigracja z Polski dotyczyła ponad 94% migrantów. W zdecydowanej większości przeważały odpływy ludności z miast (74% migrantów), co przy stosunkowo niewielkich napływach spowodowało, że bilans migracji był ujemny — w miastach prawie trzy razy niższy niż na wsi. Tak jak i w poprzednich okresach ruchy wędrówkowe miały charakter niestabilny, a dynamika ich zmieniała się wykazując w pewnych latach wzrost lub spadek.

Do końca lat 70. emigracja dość silnie rosła, głównie za sprawą większej mobilności mieszkańców miast. W pierwszej połowie lat 80. odpływy za granicę miały charakter nieustabilizowany, i to zarówno w miastach jak i na wsi, stąd lata wzrostu migracji przeplatały się z latami zahamowania nasilenia przepływów ludności. W przypadku imigracji do Polski, po tendencji spadkowej, od 1982 roku, zauważalny był stały i systematyczny wzrost napływu. Przedział ten, który zamyka rok 1988, cechował się ogólnie większą skalą emigracji i imigracji zagranicznej. Pod koniec tego okresu odpływy ludności ze wsi były dwukrotnie wyższe w porównaniu z latami poprzednimi, jednakże w przypadku emigracji ludności z miast w 1988 roku zaznaczyło się już pewne zahamowanie odpływu, które charakterystyczne było dla lat następnych. Z kolei liczba przyjazdów cudzoziemców jednostajnie rosła, w wyniku czego w 1988 roku napływ do Polski przekroczył 2 tysiące osób.

W latach 1976–1988/1989 największa imigracja skierowana była na obszar województwa warszawskiego, gdzie średnio rocznie przybywało na stałe około 250 cudzoziemców, przy czym między początkiem tego okresu a połową lat 80. wartość napływu uległa obniżeniu o prawie połowę. Dość duża skala imigracji na tle kraju utrzymywała się również w województwach: gdańskim, krakowskim, nowosądeckim i wrocławskim. Podczas gdy w województwie gdańskim dynamika napływu spadała, a w województwie krakowskim i wrocławskim wykazywała wyraźne wahania, to w przypadku nowosądeckiego ulegała stałemu zwiększeniu. Imigracja w tych województwach skierowana była głównie do miast, jedynie w nowosądeckim i wrocławskim wielkość jej rozkładała się równomiernie pomiędzy miasto i wieś. Województwo nowosądeckie charakteryzował jeden z największych (z wyjątkiem warszawskiego i krakowskiego) napływów do miast, co wiązać należy m.in. ze zjawiskiem migracji powrotnych. Najwyższa imigracja zagraniczna do roku 1988 na tereny wiejskie była w województwie nowosądeckim, opolskim i tarnowskim, przy czym w pierwszych dwóch skala zjawiska wyraźnie rosła, natomiast w przypadku województwa tarnowskiego ulegała okresowym wahaniom.

Analizując rok 1990 stwierdzamy, że największą imigracją cechowały się woj. warszawskie, gdańskie i katowickie (200–400 osób). W cieniu potoków imigracyjnych znalazły się woj. bialskopodlaskie, chełmskie, ciecha-

nowskie i sieradzkie (napływ poniżej 7 osób). Ogólnie w roku 1990 przybyło na stałe do Polski 2,6 tys. cudzoziemców.

W latach późniejszych obserwuje się natężenie napływu imigracyjnego. W roku 1995 było 5 województw (warszawskie, gdańskie, wrocławskie, katowickie i krakowskie), do których przybywało rocznie od 400 do 1000 cudzoziemców, a do dalszych siedmiu województw (szczecińskie, łódzkie, opolskie, bielskie, tarnowskie, rzeszowskie i nowosądeckie) napłynęło od 200 do 400 osób (rys. 5 i 6).

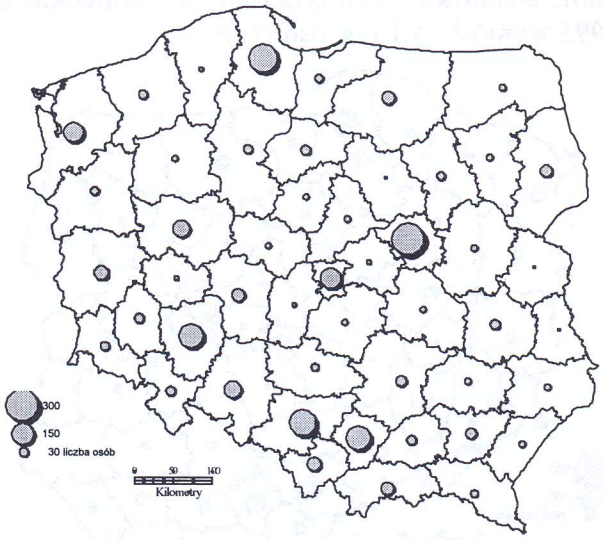

Rys. 5. Imigracja zagraniczna do Polski w roku 1990

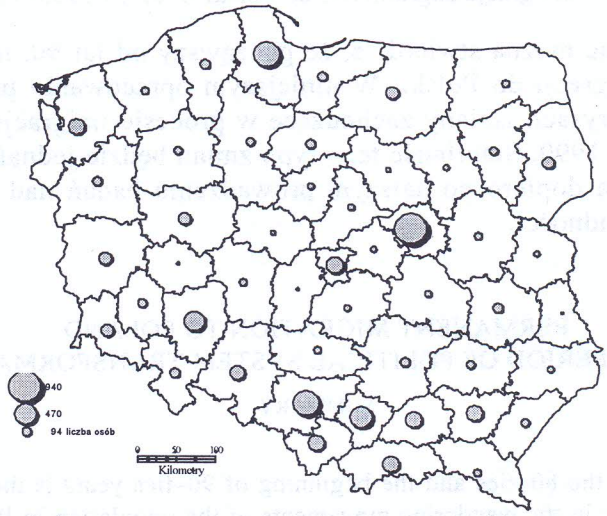

Rys. 6. Imigracja zagraniczna do Polski w roku 1995

Rozpatrując zagadnienie sumarycznie dla ostatnich 6 lat, tj. od 1990 do 1995 roku zauważamy, że największy napływ cudzoziemców odnotowano w woj. warszawskim (4,9 tys.), gdańskim (2,9 tys.), katowickim (2,5 tys.) i wrocławskim (2,1 tys.). W dalszych pięciu województwach (szczecińskim, poznańskim, opolskim, krakowskim i łódzkim) napływ wynosił od 1 do 2 tys. osób. Generalnie biorąc są to województwa o wysokim stopniu rozwoju społeczno–godpodarczego i stosunkowo niskim bezrobociu. W cieniu potoków imigracyjnych znalazły się takie województwa jak: bialskopodlaskie, chełmskie, piotrkowskie, sieradzkie, leszczyńskie i ciechanowskie. Łączny napływ za lata 1990–1995 wyniósł 35,1 tys. osób (rys. 7).

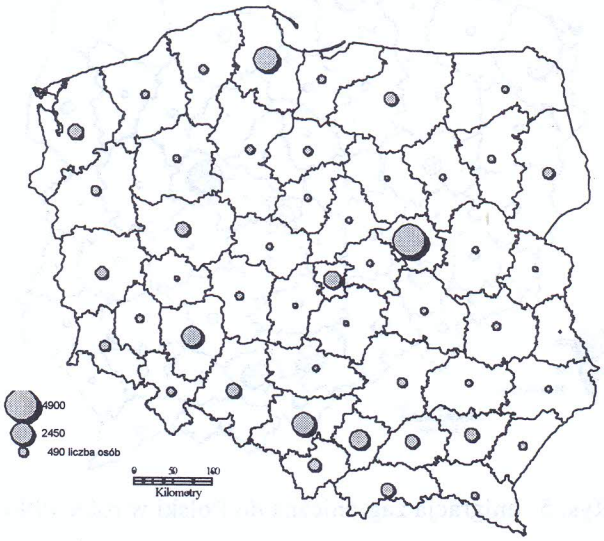

Rys. 7. Imigracja zagraniczna do Polski w latach 1990–1995

Reasumując można stwierdzić, że począwszy od lat 90. następuje ciągły wzrost imigracji do Polski. W niniejszym opracowaniu przedstawiono w ogólnych zarysach zmiany zachodzące w procesie imigracji ludności do Polski po roku 1990. Stabilność tego typu zmian będzie jednak możliwa do zweryfikowania dopiero po dalszym prowadzeniu badań nad ruchami wędrówkowymi ludności.

PERMANENT MIGRATION TO POLAND IN THE PERIOD OF POLITICAL SYSTEM TRANSFORMATION

SUMMARY

The end of the 80–ties and the beginning of 90–ties years is the period when new trends occur in the wandering movements of the population in Poland, including considerably higher inflow of foreigners than up to now.

For the first time in the post war history of our country we have to do with a considerable selected temporary as well as permanent immigration. Thus Poland has emerged as an attractive country to live and to manage business activity and is able to draw more and more immigrants.

While examining the phenomenon of permanent immigration to Poland since 1946 (Fig. 1), few phases can be shown. The first is 1946–1960, the second one lasts until 1990 and the third immigration phase is beyond 1990. The subject of our analysis is the third immigration phase after 1990, because from that time markedly increased the inflow of foreigners to Poland. Jointly during the period 1990–1995 over 35.1 thousand persons have settled in Poland (Fig. 1). Analysing the inflow of population from abroad we can say about the permanent escalation of this process. It is indicated by the comparison of the immigration magnitude in following years and by the fact that from 1989 to 1995 the yearly inflow has grown almost four times, from 2.2 thousand to 8.1 thousand persons, respectively.

A characteristic feature of the immigration from abroad is the great disproportion in the scale of inflow to towns an villages. Majority of the foreigners proceed to larger centres, therefore in the country this is only a marginal phenomenon. Since 1989 over 30 thousand foreigners have settled in towns, thus this makes 83% of the inflow in this period, while in the country less then 7 thousand.

In the structure of the inflow to Poland (1991–1995) almost half of the persons have secondary education (45%), 33% university education and 7%. So almost 85% of the immigrants are persons with secondary or university education (Fig. 2). Of this about 80% of the persons are at productive age, the rest makes of children up to 18 years of age and persons over 60. (Fig. 3).

The proportions between the number of men and women are almost equal (55% and 45%, respectively), but according to the origin country some differentiation can be observed (Fig. 4). In the structure of inflow according to countries 65% of the immigrants come from European countries and the former Soviet Union. 3.5% from Northern America and 8.6% jointly from Asia and Africa. The highest number of immigrants come from Germany (24.1%), from the USA (16.2%) and from the former Soviet Union (15%).

Examining the problem summarily for the last 6 years, from 1990 to 1995, we can notice that the greatest inflow of foreigners was noted in the voivodeships: Warszawa (4.9 thousand), Gdańsk (2.9 thousand), Katowice (2.5 thousand) and Wrocław (2.1 thousand). In the next five voivodeships (Szczecin, Poznań, Opole, Kraków and Łódź) the inflow was for 1 to 2 thousand persons. Generally these voivodeships are characterised by a high degree of social–economical development and low degree of unemployment. In the shadow of the immigration streams there are such voivodeships as Bielsko–Biała, Chełm, Piotrków Tryb., Sieradz, Leszno and Ciechanów voivodeships. The joint inflow over the period 1990–1995 was 35.1 thousand persons (Fig. 7). Reassuming, we can state, that starting from the 90–ties years the immigration to Poland is continuously growing.

RUCHLIWOŚĆ PRZESTRZENNA LUDNOŚCI W OKRESIE PRZEMIAN USTROJOWYCH

Praca zbiorowa pod redakcją
Danieli Szymańskiej

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń 1998